

17 Filofoferen bij Nederlands

Lieke Holdinga

Literatuur kan thema's aansnijden die doen nadenken over het eigen leven. Een kwestie waar een hoofdpersoon over nadenkt, kan bijvoorbeeld de vraag oproepen: hoe denk ik zelf over deze kwestie?

Soms roept literatuur zelfs levensvragen op, zoals 'wanneer ben je gelukkig?' Over zulke vragen valt te *discussiëren* in de klas: dan breng je verschillende perspectieven te berde. Je kunt ook nog een stap verder gaan en *filosoferen* over de levensvraag. Bij filosoferen wissel je niet alleen uit wat je denkt, maar denk je ook na over en betwijfel je wat je zelf denkt (Kwast, 2021). Je stelt vragen als: waarom heb ik deze mening of dit gevoel? Waar komt het vandaan? Bij filosofie gaat het om het stellen van goede en open vragen. Dat maakt dat filosoferen goed past bij het lezen van literatuur.

In deze uitgewerkte les filosoferen we aan de hand van een verhaal van Hanna Bervoets.

Het verhaal

Deze les is gemaakt bij het verhaal "De doos" van Hanna Bervoets, uit de bundel "Een modern verlangen", 2021, Uitgeverij Pluim, pp. 107-116.

Dit verhaal begint mysterieus. De eerste pagina's beschrijven hoe de hoofdpersoon Henk-Jan een doos bekijkt. Hij krijgt instructie over hoe de doos 'werkt'. Dit roept veel lezersvragen op. Na de eerste witregel wordt beschreven wat er gebeurt als Hendrik-Jan in de doos zit. Maar wat de doos precies is of waar de behandeling goed voor is, blijft nog onduidelijk. Het begin van het verhaal spreekt leerlingen aan vanwege deze raadselachtigheid.

In het vervolg van het verhaal wordt naar een thema toegewerkt en worden suggesties gewekt: de bijfiguren, collega Olivier en vrouw Lia, doen vermoeden dat er iets aan de hand is met Hendrik-Jan. Hij *lijdt*. De slotzin 'Toe, kom me halen dan' laat zien dat het menens is voor Hendrik-Jan. Zijn lijden is misschien niet fysiek of zichtbaar, maar bepaalt wel zijn welzijn. Het thema 'lijden' of 'pijn' leent zich goed voor een opdracht met een filosofische inslag.

Doelgroep

Dit verhaal is geschikt voor 4/5 vwo of 5 havo. Het begin van het verhaal is spannend, maar naarmate het verhaal vordert, snijdt het een serieus en complex thema aan. De bijbehorende opdrachten zijn uitdagend voor klas 4;. Het schrijven van een filosofische dialoog vereist hogere denkvaardigheden die meer passen bij klas 5/6.

De les

De opdracht berust op de principes van Tanja Janssen van dialogisch lezen: leerlingen krijgen het verhaal voorgelezen, waarbij ze tussendoor steeds tijd krijgen om de vragen die zijn opgekomen te noteren. Vervolgens kiezen zij uit al deze vragen een hamvraag. De geformuleerde hamvragen worden in duo's en vervolgens klassikaal uitgewisseld. Zo komt de klas tot één hamvraag.

Als vervolgoopdracht schrijven leerlingen een dialoog tussen henzelf en de hoofdpersoon Hendrik-Jan. Bij deze opdracht voeren leerlingen dus in feite een 'imaginaire dialoog', niet hardop, maar op papier. Dat kan bij leerlingen zorgen voor meer inzicht in zichzelf en/of anderen (Schrijvers et al., 2019). Voor het schrijven van een goede dialoog zullen leerlingen zich immers moeten inleven in een ander, in dit geval de hoofdpersoon van het verhaal.

Schrijven is bovendien een goede manier om leerlingen verder te laten nadenken over het verhaal. De dialoog gaat over de vraag waar de hoofdpersoon Hendrik-Jan mee worstelt: wat is lijden? Het laat hen dus nadenken over een filosofische vraag. Het schrijven zelf zal daarbij kunnen zorgen voor nieuwe ideeën en gedachten (Graham et al., 2020).

Lesopzet

Volg bij voorkeur de opzet uit *Literatuur lezen in dialoog* (2009) van Tanja Janssen.

Introduceer het idee van vragen bij leerlingen: wat voor vragen komen bij je op als je een verhaal leest/luistert? Wat zijn goede vragen?

Lees het verhaal "De doos" van Hanna Bervoets zelf voor. Geef bij de witregels tijd aan leerlingen om hun vragen op te schrijven.

Laat leerlingen individueel een hamvraag kiezen. Deze wisselen ze uit in een duo.

Inventariseer de hamvragen op het bord. Kom tot een gedeelde hamvraag. Waarschijnlijk komt de klas op een vraag als: wat mankeert Hendrik-Jan, dat hij zo lijdt? Om vervolgens tot grotere vragen te komen als: wanneer lijdt je? Of: wanneer heb je pijn? Het kan zijn dat de klas tot een andere hamvraag

komt; dat is natuurlijk prima. Het is wel van belang om uit te komen op een relevante filosofische vraag voor de schrijfpdracht.

De leerlingen gaan zelfstandig aan de slag met de schrijfpdracht.

Schrijfpdracht

Leef je in hoofdpersoon Hendrik-Jan in.

Stel je voor: je nodigt hem uit voor een etentje bij jou thuis. Tijdens het eten voeren jullie een *filosofisch gesprek* over het belangrijkste onderwerp uit het verhaal. Centraal staat de vraag: *wanneer lijd je?* Jullie blijven daarbij niet hangen in dat wat gebeurd is (de gebeurtenissen), maar denken verder en ontwikkelen zo jullie eigen denken.

Schrijf de dialoog tussen jou en Hendrik-Jan uit.

Aandachtspunten:

Start met een korte schets van de context. Geef in een korte inleiding aan hoe de setting is en vermeld hier andere relevante context, die nodig is om de dialoog te begrijpen.

Schrijf de dialoog zo realistisch mogelijk. Leef je in in Hendrik-Jan. Hoe spreekt hij? En hoe zou jij je gedragen als je hem ontmoette?

Zorg ervoor dat de gespreksonderwerpen van belang zijn en een filosofisch gesprek waard. Baseer de onderwerpen op dat wat centraal staat in het verhaal.

Wees creatief en zorg ervoor dat de tekst origineel is.

Schrijf ca. 600 tot 800 woorden.

Uitwisseling in de klas

Als vervolg of afsluiting kunnen leerlingen hun dialogen uitwisselen in twee- of drietallen. Op die manier krijgen leerlingen een beeld van hoe een andere leerling de opdracht heeft uitgewerkt.

Een andere mogelijkheid is om een sterke dialoog uit te kiezen en die voor te (laten) lezen in de klas. Een sterk voorbeeld zien/horen is een krachtig leermiddel voor minder sterke leerlingen.

Literatuur

- Graham, S., Kihara, S. A., & MacKay, M. (2020). The effects of writing on learning in science, social studies, and mathematics: A meta-analysis. *Review of Educational Research*, 90(2), 179-226.
- Kwast, D. (2021). Kies filosofie. Praktijkvoorbeeld. In: Berendsen, D., Kienstra, N., Poortier, K., & Rombout, F. (eds.). *Filosofie op school*. Boom Uitgevers, Amsterdam (pp. 82-83).
- Van Rossem, K. (2021). Het filosofisch gesprek. In: Berendsen, D., Kienstra, N., Poortier, K., & Rombout, F. (eds.). *Filosofie op school*. Boom Uitgevers, Amsterdam (pp. 191-213).
- Schrijvers, M., Janssen, T., Fialho, O., & Rijlaarsdam, G. (2019). Gaining insight into human nature: A review of literature classroom intervention studies. *Review of Educational Research*, 89(1), 3-45.

De doos

Hendrik-Jan bekijkt de doos. Het ding is kleiner dan hij zich voorgesteld had. Als hij op zijn tenen staat kan hij er zo overheen kijken – hij vraagt zich af of hij er wel in past.

‘Hebben jullie ook andere?’ ‘Hoe bedoelt u?’

‘Hebben jullie ook andere formaten?’

‘Nee.’ De jongen naast Hendrik-Jan lacht: ‘Dozen zijn kostbaar, dit is ons enige exemplaar.’

Misschien is het de bedoeling dat hij straks gaat zitten, denkt Hendrik-Jan, en hij probeert zich de afbeeldingen van de website voor de geest te halen. Waren er foto’s of plaatjes waarop mensen daadwerkelijk van de doos gebruikmaakten? Een stripje op schaal misschien, waarin een poppetje de doos in stapt, de deur dichttrekt, gaat staan met gekromde rug en gebogen hoofd, of juist gaat zitten, de armen om de benen geslagen? Nee, dat was er niet. Hij kan zo’n plaatje nu wel verzinnen, maar hij heeft het niet *gezien*.

‘Ik begrijp dat dit uw eerste keer is?’

Die jongen is zo jong nog, hooguit vijftientig. Gladde, dikke huid – onderhouden met vitaminecrème, vast – breed bovenlijf, prettige lach: misschien gebruikt de jongen de doos zelf ook, staat hij er daarom zo ontspannen bij.

‘Ja,’ zegt Hendrik-Jan, ‘dit is inderdaad mijn eerste keer.’ Zou de jongen zijn formulier hebben gelezen?

Naam. Leeftijd. Beroep. Relationele status. Is dit de eerste keer dat u de behandeling ondergaat? Waarom wenst u van de doos gebruik te maken?

Hendrik-Jan heeft even getwijfeld of hij het formulier wel naar waarheid moest invullen. Hij had, bijvoorbeeld, ook ‘hernia’ kunnen intikken. Olivier van de zaak heeft een hernia, wie weet is de doos ook iets voor hem. Hernia, zijn wijsvinger hing al boven de ‘h’... Hij had het toch niet gedurfd, liegen op het intakeformulier. Want wat als ze hem naar de specifieke details van zijn klachten zouden vragen: een hernia, hoelang al, hoe laag dan? Of, nog ernstiger, wat als de behandeling werd afgestemd op aandoening? Dan stond de doos straks op hernia-stand waar hij iets heel anders nodig had, nee, het leek hem beter eerlijk te wezen, al betekent dit dat de lachende jongen nu misschien zijn grootste geheim heeft gelezen; god, had Hendrik-Jan gedacht, ons leven lang zijn we afhankelijk van de discretie van vreemden.

‘Ik zal even met u doornemen hoe de doos werkt, meneer.’

De jongen grijnst opnieuw, steekt een arm uit naar de doos maar wijst niet. Hij maakt, in plaats daarvan, cirkels in de lucht met zijn platte hand, als een weerman die uitlegt waar het lagedrukgebied vandaag vandaan kwam.

‘Dit is de deur, hier gaat u zo naar binnen. U kunt zelf bepalen of u blijft staan of gaat zitten; de meeste mensen blijven staan maar voor de behandeling maakt het niet uit welke houding u aanneemt. De sessie zal vijf minuten duren, dat klinkt misschien kort maar geloof me, voor een eerste keer is het lang genoeg’ – knipoogt de jongen nu?

‘Is de deur eenmaal gesloten, dan wordt het plots erg donker, misschien wel donkerder dan u van tevoren had verwacht.’ Hendrik-Jan knikt zonder na te gaan welke voorstelling hij zichzelf van de duisternis gemaakt had: ‘De sessie start vrijwel meteen nadat de doos gesloten is. Zoals u weet is het een erg onprettige sensatie maar we kennen geen gevallen van fysieke schade.’ En psychische schade? Hendrik-Jan kan het niet vragen, de jongen blijft maar praten, als een steward in het gangpad, het reddingsvest net omgeslagen, fluitje in de hand.

‘Mocht u de behandeling toch vroegtijdig willen staken, wat wij absoluut niet aanraden, dan drukt u op een van de rode knoppen. Daar zijn er drie van, twee op ooghoogte en een op heuphoogte; dat is dan weer ooghoogte wanneer u besluit te gaan zitten. Het is raadzaam de knoppen vóór het sluiten van de deur te lokaliseren want ze lichten niet op in het donker, maar nogmaals: wij raden u aan de hele sessie uit te zitten, anders kunnen wij de werking niet garanderen.’

Wij, denkt Hendrik-Jan. Zijn er nog meer mensen die zijn dossier kennen?

‘Heeft u thuis de mantra’s doorgenomen?’ vraagt de jongen. Hendrik-Jan knikt. Hij heeft, precies volgens de instructies, de mantra’s eergisteren uitgeprint en ze na elke maaltijd geoefend (‘een vast tijdstip’). Vannacht lag het velletje op zijn nachtkastje, zoals hij vroeger, voorafgaand aan een economientamen, zijn studieboeken naast zijn hoofdkussen legde. ‘Mooi, dan mag u de doos nu betreden.’

Hendrik-Jan en de jongen staan zwijgend naast elkaar. Hendrik-Jan verwacht dat de jongen de deur voor hem zal openen maar dat gebeurt niet, sterker: het lijkt of de jongen de doos helemaal niet wil aanraken. Dus staren ze er nu samen naar.

De doos heeft wel iets weg van een koekhuisje, zo’n zelfde bruine kleur, de deurknoppen geschilderd: cartoonesk, waar het hier toch echt om een driedimensionaal object gaat.

‘U kunt de deur het beste openduwen met uw schouder,’ zegt de jongen.

Hendrik-Jan plaatst zijn bovenlijf tegen de doos en zet kracht, zoals wanneer hij tegen de achterbak duwt wanneer de Kever niet start – hij stoot harder dan nodig, de deur schiet al open, het materiaal is licht; dik karton of spaanplaat.

Hendrik-Jan stapt de doos in. ‘Lokaliseert u de knoppen?’ hoort hij achter zich, en hij inspecteert de wanden van de doos tot hij alle rode knoppen heeft gevonden; clownsneuzen die hij associeert met televisiequizen.

‘Dan mag de doos nu dicht.’

Het is volledig donker.

Inderdaad donkerder dan hij had verwacht – zo donker is het anders nooit. Zelfs ‘s nachts in de slaapkamer, wanneer de zware gordijnen dicht zijn, het ganglicht uit is en de deur gesloten, zelfs dan is het niet zo donker. Want dan zijn er het lampje van de televisie en Lia’s blonde haren, die oplichten in het schijnsel van de cijfers op de wekkerradio. Hier, in de doos, is het zó donker dat Hendrik-Jan niet meer weet waar hij is. Of vooruit, hij weet waar hij is, hij is in de doos, maar hij is zijn gevoel voor perspectief en ruimte kwijt; de doos zou een lange gang kunnen zijn maar ook een vlakke muur voor zijn gezicht: Hendrik-Jan wordt duizelig. Hij wil iets vastpakken maar grijpt mis, misschien moet hij gaan zitten, wat zei de jongen daar nou over – de meeste mensen blijven staan, maar wat is het beste voor de behandeling?

Levend begraven, schiet het door Hendrik-Jan heen. Het is de bedoeling dat ik mij levend begraven waan. Zijn duizeligheid neemt acuut af, met zijn kalmte groeit ook zijn teleurstelling. Ze willen dat hij zich beklemd voelt en juist daarom voelt hij zich niet langer beklemd nu, hij doorzag wat er van hem werd verwacht en dus werkt het niet – dat heeft hij ook met komedie. Nederlandstalig cabaret: het idee dat zo’n man op zijn lach uit is maakt dat Hendrik-Jan de hele show lang alleen nog fronsen kan. Hij heeft het ook andersom. ‘Toe maar ja, laat het maar gaan, ja; tranen zijn niets om je voor te schamen’ – wanneer hem dat gezegd wordt kan hij een grijns niet onderdrukken.

Hendrik-Jan knippert een paar keer met zijn ogen, het blijft donker, wanneer zou de sessie... – er stijgt, plots, een luid geloei op. Het klinkt als de sirene van een ambulance, Hendrik-Jan drukt zijn handen tegen zijn oren, deze ambulance rijdt niet voorbij zoals andere ambulances, deze ambulance staat geparkeerd naast zijn gehooringang, zijn schedel trilt ervan!

Klopt dit wel, is dit hoe het hoort te gaan?

Hendrik-Jan kan zich niet voorstellen dat dit níét schadelijk is, of is het de bedoeling dat hij zich wapent, zijn handen de hele sessie lang over zijn oren houdt? – er schiet een blauwige lichtflits de doos door, een vallende ster of exotische vogel.

‘Ah!’ roept Hendrik-Jan, want iets bijt in zijn been nu, een kwal, een slang: ‘Ah, aah!’ – en weer een flits; een blauwe schicht, en weer een aanval; een zweepslag, een *stroomstoot*, ja, stroom, dát is wat dit is – ‘Ah, aah!’

De flitsen scheren door de hele doos nu. Ze raken zijn benen, schampen zijn heupen, geselen zijn armen en doorboren zijn schenen – het brandt!,

alsof zijn lijf met zoutzuur overgoten wordt, god, het voelt of zijn huid van zijn botten af smelt, als dik heet kaarsvet over zijn torso loopt; kleine roze drupjes op de grond maakt.

Hendrik-Jan kijkt omlaag. Hij ziet zijn lichaam. Dat wil zeggen, hij ziet de blauwe schichten om zijn ledematen razen, zijn torso een huls van blauw-geel schijnsel, een zeedier dat oplicht in de lampen van het aquarium.

De mantra's, denkt Hendrik-Jan, het is tijd voor de mantra's. Maar het gaat bijna niet, de flitsen torpederen zijn gedachten en brengen ze tot zinken – en dan dat geloei, dat verschrikkelijke geloei; Hendrik-Jan voelt zijn trommelvliezen zowat barsten, het geluid overstemt zijn denken volledig, kom op nu, kom op man: de mantra's, de mantra's!

Deze situatie duurt eeuwig.

Deze situatie duurt eeuwig. Deze situatie duurt eeuwig.

Uw dagelijkse problemen zijn geen problemen. Niet in vergelijking met deze situatie.

En deze situatie duurt eeuwig. Uw dagelijkse pijn is niet erg. Deze situatie is erg.

En deze situatie duurt eeuwig. Uw dagelijkse pijn is geen pijn. Deze situatie is pijn.

En deze situatie duurt eeuwig. Uw dagelijks lijden is geen lijden. Deze situatie is lijden.

En deze situatie duurt eeuwig. Uw dagelijkse pijn is niet erg. Uw dagelijkse pijn is geen pijn. Uw dagelijks lijden is geen lijden. En deze situatie – 'Ah, aah!'

'Konden we maar ruilen,' zei Olivier van de zaak laatst.

Olivier wist nog maar net dat hij een hernia had en nu de dag ten einde liep nam de werking van zijn pijnstillers af. Ze lekten door, zo noemde Olivier het: de zoutzakken konden de bonkende zee niet meer tegenhouden – *konden we maar ruilen*. Hendrik-Jan wist wat Olivier bedoelde. Maar wat zijn collega zei was in wezen onaardig, door te ruilen zou Olivier hem met zijn rugpijn opzadelen.

'Ja,' zuchtte Hendrik-Jan desalniettemin: 'Konden we maar ruilen, hè.'

Toen hij die avond naar huis fietste dacht Hendrik-Jan aan de dingen die Olivier bij een ruil zou verwerven, aan de man die hij zou worden. Een man met een goede conditie, een man zonder hernia. Een man ook met de financiële middelen om een dochter in het buitenland te laten studeren en de zonwering te vervangen voor een heel nieuw systeem met afstandsbediening. Een man met een huwelijk dat je goed tot uitstekend zou kunnen noemen zolang je die echt als dienst ziet, Lia en hij een rechercheursduo dat de afgelopen zesentwintig jaar het een na het andere mysterie oploste en verschillende crisissen bezwoer: twee mensen die uren zwijgend naast elkaar kunnen zitten zonder het contact te verliezen.

Een man met een goedgevulde boekenkast, een man die Philip Roth ooit ontmoette na een lezing in Amerika – een man die naar Amerika op vakantie gaat, een man met een tuinhuisje, het enige buitentuintje waar de begonia's het goed doen, niet kapot worden gepikt door lijsters en roodborsten, niet stuk worden gevreten door venijnige kleine slakjes – 'Het is een wonder!' zeggen de huurders van de omliggende tuinhuisjes, en die huurders zouden vast graag met hem ruilen.

Hendrik-Jan valt.

Zijn slaap schampt langs een bobbel, waarschijnlijk een van de rode knoppen – zal hij? Iemand steekt een mes in zijn hiel nu, tenminste, zo voelt het, een mes in zijn hiel en een stuk spiegel in zijn wang en een lange, puntige staaf door zijn benen maar nee: hij mag niet opgeven, hij moet doorzetten, zijn lijf laten lijden, op de grond, aangevreten door piranha's, levend begraven, voer voor de aardwormen en de kevertjes die nu aan hem knagen, deze situatie duurt eeuwig, deze situatie duurt eeuwig, 'toe maar ja, laat het maar gaan, ja; tranen zijn niets om je voor te schamen', uw dagelijkse pijn is niet erg, uw dagelijkse pijn is geen pijn, uw dagelijks lijden is geen lijden dus leg uw gloeiende, zwart verkoolde handen maar over uw oren: 'Wanneer had u die gedachten voor het eerst, en heeft u zelf enig idee waar ze vandaan komen?'

Het was de week tussen kerst en oud en nieuw; 29, 30 december misschien.

Lia wilde appelflappen bakken. Dat wil ze anders nooit, normaal bestelt ze twaalf olieballen en zes appelbeignets bij de patisserie. 'Het is toch eigenlijk veel leuker om ze zelf te bereiden,' zei Lia nu: 'Net als vroeger, met Annelies!'

Hendrik-Jan had niet geholpen. Gewoon geen zin, zo simpel leek het toen nog. Dus had hij, vanaf zijn stoel in de woonkamer, toegekeken hoe Lia de eettafel met kranten bedekte. Hoe ze vliesjes van plakjes bladerdeeg pulkte, appels in kleine stukjes sneed, rozijntjes in een bakje deed. Lia had ook verse kersen gekocht, ze wilde geen fruit uit blik. Hij weet nog hoe hij naar haar handen keek terwijl ze de kersen ontpitte; de vruchten met een tangachtig apparaatje van hun kern beroofde.

Daar, toen was het gebeurd. Het overviel hem vrij plots en het groeide met iedere pit die in het emailen schaaltje kletterde, het schaaltje waar zijn vrouw normaal suikerklontjes op serveerde.

Lia had die middag met Marijke afgesproken: 'Dus haal jij de flappen zo uit de oven?'

Toen Lia thuiskwam zat Hendrik-Jan nog altijd op de stoel in de woonkamer.

'De oven, Hendrik! Het staat hier helemaal blauw man!'

Hendrik-Jan bleef zitten waar hij zat. Luisterde hoe Lia de bakplaat met veel gekletter uit de oven haalde. Hoe ze met een aardappelmesje het zwartgeblakerde deeg afschraapte.

Het is alsof je in een brandend huis staat. Zo omschreef een schrijver zijn kwaal ooit: Als je uit het raam springt, dan ben je dood. Je wilt niet dood. Maar je wilt ook niet in dat brandende huis blijven staan.

Het geloei stopt. De blauwe schichten lossen op, Hendrik-Jan voelt de pijn uit zijn armen en benen wegsijpelen.

Het is weer helemaal donker in de doos.

Hendrik-Jan houdt een hand voor zijn gezicht, dat wil zeggen: voor de plek waar hij denkt dat zijn gezicht zit. Hij staat niet langer, hij ligt – hij ligt en hij hoort iets.

‘U mag de deur nu openen.’

De stem klinkt gesmoord, of de jongen in een kussen monkelt: ‘De sessie is voorbij nu.’

Opluchting. Ja, Hendrik-Jan voelt opluchting. Maar dat gevoel houdt niet aan, maakt al gauw plaats voor een andere sensatie, als een wolkje dat door een gemene westenwind wordt voort geblazen: *ze willen dat ik me opgelucht voel*. En dus voelt hij zich niet langer opgelucht nu.

‘Hoe voelt u zich?’ klinkt het dof. ‘U mag de deur nu openen, hoor.’

Die nacht ligt Hendrik-Jan wakker, net als de avond daarvoor, en de avond daarvoor. Het is de kunst niet naar de wekkerradio te kijken, dat is waarom ze die aan Lia’s kant van het bed gezet hebben.

De folder heeft Hendrik-Jan op zijn nachtkastje gelegd. ‘Deze informatie staat ook op de site,’ zei de jongen bij het afscheid. ‘Maar het is erg belangrijk.’ Dus doet Hendrik-Jan nu wat de folder voorschrijft: *Mochten de klachten zich opnieuw aandienen, denkt u dan terug aan de doos*.

Hendrik-Jan denkt aan de blauwe schichten. Aan hoe ze dwars door zijn armen en benen gingen; het is lastig om de pijn terug te halen, die specifieke sensatie, toch herhaalt hij de nieuwe mantra’s.

Mijn situatie is niet erg, de doos, dat is pas erg. Mijn pijn is geen pijn, de doos, dat is pas pijn. Mijn lijden is geen lijden, de doos, dat is pas lijden. Mijn situatie is niet erg...

En dat, denkt Hendrik-Jan, is nu precies wat mijn situatie zo erg maakt.

Hendrik-Jan krabt aan zijn been, door de stof van zijn pyjamabroek heen. Dan sluit hij zijn ogen, denkt hij aan het geloei in de doos, de sirenes. Hij haalt het geluid zo helder mogelijk voor de geest, het schelle geschreeuw, hij kan ze bijna horen nu.

Hendrik-Jan legt zijn handen over zijn oren. ‘Ja,’ zegt hij zachtjes. ‘Toe, kom me halen dan.’